

Анатолій ВИХРУЩ,

orcid.org/0000-0002-1982-0768

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови

Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського
(Тернопіль, Україна) *nhelen750@gmail.com*

Марта РУДЕНКО,

orcid.org/0000-0003-1983-5799

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри української мови

Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського
(Тернопіль, Україна) *nhelen750@gmail.com*

Ігор ДРАЧ,

orcid.org/0000-0001-7198-5546

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри української мови

Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського
(Тернопіль, Україна) *drachid@tdmu.edu.ua*

КОНЦЕПТ «ЗДОРОВ'Я» В СУЧАСНІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена актуальним питанням сучасної лінгвістики. Визначення суті базових понять є важливим чинником розвитку науки і практики, сприяє розумінню суті пріоритетних завдань, дозволяє проводити повноцінні порівняльні дослідження, враховувати зарубіжний досвід і досягнення вітчизняних дослідників. Відповідно до вимог логіки визначення сприяє підготовці якісних словників, підвищує рівень культури мови, полегшує комунікативні процеси. Особливо важливими є концепти, які поєднують народні традиції та досягнення багатьох наук. Серед таких концептів можна назвати: людина, виховання, здоров'я. Останній концепт займає особливе місце в народній культурі, медицині, педагогіці, психології, біології, філософії. Зауважимо відсутність усталеного визначення з боку провідних фахівців. Підкреслимо важливість цього поняття для нормативних документів, особливо тих, які регламентують правові аспекти захисту дітей з особливими потребами.

Установлено, що рівень концепту передбачає міждисциплінарне вивчення питання, певний етап розвитку наук, які наближаються до розуміння закономірностей розвитку базового поняття, його суті, узагальнення, перспективи функціонування. Доведено важливість інтеграції декількох наук, коло яких постійно розширюється. Експертна оцінка концепту здоров'я дозволила виокремити структурні елементи: стан органів та систем, за якого вони виконують свої функції та забезпечують повноцінну діяльність організму; стан повного емоційного, психічного, фізичного добробуту; стан організму, за якого усі системи організму у повному обсязі виконують свої функції, в тому числі психічну, імунну та фізичну, а також забезпечують соціальну інтегрованість індивіда; цілісний багатовимірний динамічний стан, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального й екологічного середовища і дозволяє людині в різному ступені здійснювати її біологічні та соціальні функції; процес збереження і розвитку фізіологічних властивостей, психічних і соціальних потенцій; процес максимальної тривалості життя за оптимальної працездатності й соціальної активності.

Контент-аналіз, структурне, функціональне, теоретичне моделювання, врахування вітчизняного і зарубіжного досвіду сприятимуть вирішенню поставлених завдань.

Ключові слова: концепт, здоров'я, медицина, освіта, лінгвістика.

Anatoliy VYKHRUSHCH,

orcid.org/0000-0002-1982-0768

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Head of the Department of Ukrainian Language

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University
(Ternopil, Ukraine) *nhelen750@gmail.com*

Marta RUDENKO,

orcid.org/0000-0003-1983-5799

Candidate of Philological Sciences,

Lecturer of the Department of Ukrainian Language

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University
(Ternopil, Ukraine) *nhelen750@gmail.com*

Ihor DRACH,

orcid.org/0000-0001-7198-5546

Doctor of Philosophy in Linguistics,

Assistant Professor of the Department of Ukrainian Language

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

(Ternopil, Ukraine) drachid@tdmu.edu.ua

THE CONCEPT OF HEALTH IN MODERN SCIENCE

The article is devoted to the top issues of modern linguistics. Defining the essence of basic concepts is an important factor in the development of science and practice, that contributes to the understanding of the nature of priority tasks, allows to carry out complete comparative research, taking into account foreign experience and achievements of national researchers. In accordance with the requirements of the logic such definition contributes to the preparation of quality dictionaries, increases the level of language culture, facilitates communication processes. The concepts that combine folk traditions and achievements of many sciences are especially important. Among such concepts there is a "person", "education", "health". The latter concept takes a special place in the folk culture, medicine, pedagogy, psychology, biology, and philosophy. It should be noted the lack of a well-established definition by leading experts. The authors emphasize the importance of this concept for regulations, especially those that regulate the legal aspects of protection for children with special needs.

It has been established that the level of the concept provides for the interdisciplinary study of the issue, a certain stage of development of sciences, which are closer to understanding of the patterns of development of the basic concept, its essence, generalization, prospects for functioning. The importance of integration of several sciences, the range of which is constantly expanding has been proved. The expert assessment of the concept of health allowed to identify structural elements: the state of organs and systems, in which they cope with their functions and ensure functioning of an organism of full value; the state of complete emotional, mental, physical well-being; the state of the organism in which all body systems fully perform their functions, including mental, immune and physical, as well as ensure the social integration of the individual; a holistic multidimensional dynamic state that develops in the process of the realization of genetic potential in the conditions of a concrete social and ecological environment and allows a person to carry out its biological and social functions to different degrees; the process of preservation and development of physiological properties, mental and social potentials; the process of the maximum life expectancy at optimum working capacity and social activity.

Content analysis, structural, functional, theoretical modelling, taking into account domestic and foreign experience, will help to solve the tasks.

Key words: concept, health medicine, education, linguistics.

Постановка проблеми. Для розуміння закономірностей розвитку науки, суспільства, особистості важливо розуміти суть системи базових понять. Зауважимо, що навіть рівень розвитку науки можна оцінити за тим, наскільки точно дослідники визначають дефініції головних понять, наскільки високим є рівень професійних словників. Парадоксально, але рівень розвитку суспільства також можна оцінити за рівнем культури, багатством словникового запасу. Це стосується і окремої особистості. Невипадково прислів'я, яке прийшло до нас зі стародавньої Греції, – «Заговори, щоб я тебе побачив» – не лише не втрачає значущості, а навпаки, з кожним роком стає дедалі актуальнішим. Підкреслимо значущість і англійського прислів'я, аналогії якого можна відшукати в багатьох культурах: «Називай речі своїми іменами». Серед базових понять, важливих на особистісному і науковому рівні, особливе місце займає **концепт здоров'я**.

Аналіз досліджень. Особливість досліджуваної теми зумовлена тим, що поняття «концепт», як і поняття «здоров'я», не має усталеного, загальноприйнятого визначення. Наприклад, автори, які аналізують перше поняття у Вікіпедії, про-

понують розглядати його як «інноваційну ідею, що містить у собі творчий сенс, продукт, що демонструє цю ідею <...> концепт-продукт, тобто модель, що випускається виробником у єдиному екземплярі, призначена для демонстрації». Очевидно, що це лише один, не зовсім вдалий приклад використання поняття, спрямований не на розуміння його суті, а на досягнення рекламної мети. Закономірно, що після цього пропонується на вибір читачів ще декілька різноманітних аспектів: «у філософії та лінгвістиці – сенс поняття, смислове значення імені (знаку). Відрізняється від самого знаку і від його предметного значення (денотата, об'єму поняття). Ототожнюється з поняттям і сигніфікатом». Якщо концепт відрізняється від предметного знаку і від самого знаку, то отримуємо якусь абстрактну конструкцію, яка втрачає сенс. Пропозиція розглядати концепт у філології як «стійку мовну чи авторську ідею, що має традиційний вираз; те ж, що мотив» швидше нагадує концепцію, а це різні поняття. Інші пропозиції оцінки концепту такі: як художній засіб, твір концептуального мистецтва; у концептно-орієнтованому програмуванні – конструкція, що складається з одного класу об'єктів і одного

класу посилянь; напрям у мистецтві, покликаний зображати тільки ідею, а не форму або зовнішні атрибути; соціальний конструкт – породження конкретної культури чи суспільства, що існує винятково через те, що люди згодні діяти так, ніби воно існує, або згодні слідувати певним умовним правилам; зміст якогось поняття (Вікіпедія). Така різноплановість, багатогранність швидше ускладнює розуміння суті проблеми, ніж сприяє аналітичній оцінці.

Більшість авторів беруть за основу латинський відповідник *Conceptus* – «поняття», і акцентують увагу на його багатозначності, виокремлюючи такі особливості: «1) Термін середньовічної схоластичної філософії і логіки, що позначав загальне в одиничних предметах, на основі якого виникає поняття, виражене словом... Концептуалісти твердили, що в одиничних речах є дещо спільне, загальне, на основі чого в розумі виникає концепт – **особливе загальне поняття, виражене словом...** Розгортання змісту концепту у системі суджень утворює концепцію. 2) У логічній семантиці – смисл імені, інтенційні значення імені (знаку), або інтенціонал. У сучасній семантиці замість терміна «поняття» вживається термін «концепт», який знаходиться у тому ж категоріальному ряді, що й термін «значення слова». Однак якщо значення слова розглядається в системі мовних зв'язків, то концепт – у системі логічних відношень і форм, котрі досліджуються як у мовознавстві, так і в логіці» (Кирик, 2002: 300). У цьому визначенні важливим є поєднання лінгвістичних аспектів і логічних відношень, тобто маємо приклад міждисциплінарного підходу (логічна семантика), причому коло інших наукових дисциплін буде лише розширюватися.

Для розуміння суті проблеми важливими є висновки авторів енциклопедичного словника класичних мов, праці, присвячені різноплановим аспектам визначення концепту здоров'я, зокрема, таких дослідників, як С. Мартінек, І. Наколонко, О. Переломова, Л. Печенікова, В. Успенська, О. Федько.

Л.В. Лисенко, відзначивши важливість досліджень вітчизняних і зарубіжних фахівців з питань концептосфер (В. Карасик, Т. Медведева, А. Приходько, Х. Гельферт, П. Дінцельбахер, У. Квастхоф, Х. Просс, К. Рот), дійшла висновку, що «всі вони так чи інакше підкреслюють надзвичайно важливу роль концептів у становленні ментальності як кожної окремої особистості, так і лінгвокультури – їх носія. Завдяки аналізу та зіставленню концептосфер можна робити висновки про культурні збіги та розбіжності різних етноспіль-

нот та ідентифікувати елементи взаємовпливу та взаємозбагачення навіть неспоріднених культур» (Лисенко, 2019: 208).

Для розуміння суті концепту здоров'я важливо звернути увагу на проблему життя і смерті, що потребує серії різнопланових монографічних досліджень. Невипадково Ю. Б. Собора, проаналізувавши структуру паремійних одиниць із використанням концептів «життя» та «смерть» та засоби їх вираження, звертає увагу на «їх функціонування в просторово-концептуальній опозиції, що зумовлено не тільки лексико-семантичним, але й локальним аспектом. Концепти «життя» та «смерть» виникли в українському фольклорі від архетипних понять на означення початку та кінця, а також на позначення минулого та майбутнього чи теперішнього тривалого часу. Залежно від ситуації використання та контексту функціонування паремій визначені концепти можуть бути виражені через поняттєвий символізм та бути уособленням тих чи інших понять чи значень. Сакральне переміщення між концептами додає динаміки семантичному навантаженню понять та їх стилістичному способу вираження. Зазвичай концепти «життя» та «смерть» в фольклорному просторі паремійних жанрів виражаються шляхом послуговування такими стилістичними засобами, як поширене порівняння, метафоризація, метонімічне переміщення, уособлення, іронія, асоціонізм, паралелізм, динамічна градація та подібні. Концепти «життя» та «смерть» завжди перебувають у бінарній опозиції та зрідка, на сакральному рівні, можуть мати точки дотику у вигляді певних явищ зображуваної дійсності на вербальному чи онтологічному рівнях» (Собора, 2019: 232).

Також у контексті теми статті особливе місце займає книга А. М. Приходько «Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики» (Приходько, 2008).

Мета статті – дослідження особливостей концепту «здоров'я» в народній культурі, медицині, педагогіці, філософії. Задля досягнення зазначеної мети ми плануємо розглянути важливість цього поняття для нормативних документів, особливо тих, які регламентують правові аспекти захисту дітей з особливими потребами, та запропонувати авторське визначення.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння суті досліджуваної проблеми важливими є висновки лінгвістів, на думку яких «концепт» у перекладі з латинської «вбирати в себе, схоплювати разом, утворювати, зачинати» потрібно розглядати як «основне семантичне поняття лінгвокогнітології та лінгвокультурології. Попри новаційну

методологію когнітивної парадигми, стрижневе поняття її термінологічного апарату – концепт – має тривалу історію розвитку семантики та дефініцій, а також використання у сферах інших наук... З часом концепт стає терміном когнітології – інтегральної науки про когнітивні процеси у свідомості людини, що забезпечують мислення і пізнання світу. У сучасній лінгвістиці концепт є широко використовуваним поняттям, хоча донині не має однозначного визначення. Під ним розуміють ментальний прообраз (нерозчленоване уявлення про об'єкт), ідею поняття чи навіть саме поняття. Поняття «концепт» визначається як одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості та тієї інформаційної структури, яка зображає свідомість і досвід людини; це – оперативна смислова ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), картини світу, зображеної у свідомості людини; одночасно це й інформація про знання, уявлення, думки людини про об'єкти світу» (Звонська, Корольова, Лазер-Паньків, 2017: 273).

Професор О. Переломова стверджує, що опублікована в 1928 р. стаття С. Аскольдова-Алексєєва «Концепт і слово» стала своєрідною точкою відліку для поширення ідеї. Це питання потребує додаткового вивчення, оскільки спочатку використовується ідея, а назва утверджується набагато пізніше. Авторка підкреслює важливість декількох своєрідних підходів: концепт розглядається як зміст поняття, синонім смислу; культурологічний аспект передбачає розгляд культури як сукупності концептів; концепт виникає не безпосередньо зі значення слова, а є наслідком зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто є посередником між словом і дійсністю. О. Переломова пропонує розглядати концепт як «узагальнене утворення, але разом з тим воно містить чуттєво-образний компонент, що знаходить своє вираження в понятті, уявленні, значенні слова, пов'язане з вищими духовними цінностями і має мовне вираження та етнокультурну специфіку. Найчастіше представником концепту в мові є слово, яке найбільш повно й адекватно передає зміст концепту. Слово знаходить свою реалізацію в складі лексичної-семантичної парадигми, утвореної лексичними варіантами слова. Отже, концепт співвідноситься більш ніж з однією лексичною одиницею, тому слід урахувувати усю сукупність синонімічних засобів, які описують його в мові (Переломова, 2012: 64).

В. Кукушкін, спираючись на праці зарубіжних авторів, фахівців з питань когнітивної лінгвістики, зауважив, що концепт є гештальною ментальною

сутністю, і структурні елементи концепту можна виокремити лише штучно, з метою аналізу, а серед форм його існування, окрім поняття, «виділяють такі різносубстратні одиниці, як образ, уявлення, схема, прототип, пропозиція, фрейм, сценарій, гештальт» (Кукушкін, 2015: 92).

На нашу думку, доцільно врахувати такі особливості. По-перше, на побутовому рівні саме поняття «концепт» не використовується. Той факт, що люди інтуїтивно розуміють багатогранність головних понять, що, до речі, яскраво проявляється в усній народній творчості, характеризує лише багатство мовної палітри. По-друге, очевидною є взаємодія понять, які входять у структуру концепту з практичним досвідом. В іншому разі це було б абстрактне поняття, яке не має відповідника в об'єктивній реальності. По-третє, *рівень концепту передбачає міждисциплінарне вивчення питання, певний етап розвитку наук, які наближаються до розуміння закономірностей розвитку базового поняття, його суті, рівень узагальнення, перспективи функціонування. Підкреслимо важливість інтеграції декількох наук, коло яких постійно розширюється.*

Виникає закономірне запитання, що віднести до системи базових понять – концептів. Зауважимо, що недостатній рівень наукового узагальнення цієї проблеми є однією з причин кризи в гуманітарних науках. Адже помилки у визначенні понять неминуче викликають хаотичне вирішення пріоритетних завдань. Яскравим прикладом є відома новація із загадковою назвою «компетентнісний підхід» та десятки інших, які не витримують випробовування часом. Адже знання, вміння і навички, по суті, і є «новаторськими» компетентностями і компетенціями.

У своїх працях ми пропонували для дискусії трирівневу систему таких гуманітарних, базових понять: *людина, індивід, особистість; розвиток, закономірність, наука; виховання, освіта, педагогіка*. Це саме ті концепти, які досліджуються представниками різних наук і до розуміння суті яких поступово наближається сучасна наука. Очевидно, що це відкрита система, яка викличе критику, добре якщо конструктивну. В окремих статтях ми, наприклад, пропонували такі визначення. Людина – жива істота, здатна до розвитку і самопізнання. Індивід – людина, яка має систему неповторних якостей. Особистість – індивід, здатний до самовдосконалення і творчості. Виникає цікаве запитання: чи можна назвати творчість концептом? Ми змушені наразі дати негативну відповідь. Достатньо згадати пояснення відомих

поетів, про те як вони «чують» один рядок, який потрібно записати, а лише потім створюється вірш. Подібний механізм властивий і для наукової роботи. Пошук теми, несподіване «осяяння» ідеями, які потрібно заслужити наполегливою працею. Всі спроби програмування творчого процесу викликають у фахівців легку іронію.

Особливе місце в контексті вищеназваних ідей займає *концепт здоров'я*, оскільки він є чи не найбільш поширеним від побутового рівня до медицини, фізіології, психології, біології та десятків інших наук. Саме цей чинник дозволяє розглядати концепт здоров'я як своєрідну концептосистему, тобто той випадок коли «взаємовідношення концептів, їх комплекс утворює концептосистему зі своєю структурою. Дослідження концептів стало предметом численних студій (досліджено чимало соціально-політичних, ідеологічних, філософських, ментальних, культурних, міфологічних концептів) у широкому мовному контексті, зокрема й на матеріалі класичних мов» (Звонська, Корольова, Лазер-Паньків, 2017: 273).

Проблема здоров'я, здорового способу життя займає особливе місце серед культурних цінностей, які розглядаються дослідниками як «загальнозначущі принципи, що становлять основу цієї культури, відіграють конститутивну роль щодо неї і визначають спрямованість діяльності її представників, мотивацію їхніх учинків. Культурні цінності утворюють своєрідну систему етико-естетичних координат, архетипову для цього суспільства. На відміну від матеріальних (цивілізаційних) цінностей, що створюються в процесі виробництва, культурні цінності продукуються й репродукуються у творчості й учинку, своєю чергою передуючи їм як певні вимоги, звернені до волі» (Метельова, 2002: 316).

Своєрідністю концепту здоров'я є поєднання матеріальних і психологічних чинників. Можливо саме тому дослідники з різноплановими науковими інтересами продовжують його вивчення. Розглянемо декілька прикладів. Л. М. Печенікова традиційно звертає увагу на фізичне, психічне, духовне, соціальне здоров'я і на основі визначень із словників (здоров'я – це правильна, нормальна діяльність організму, його повне фізичне та психічне благополуччя); «стан організму, що характеризується його врівноваженістю з навколишнім середовищем і відсутністю хворобливих змін») і підтримує висновок, що здоров'я «це нормальний стан організму, який характеризується оптимальною саморегуляцією, повною узгодженістю під час функціонування всіх органів та систем, рівновагою поміж організмом та зовнішнім серед-

овищем за відсутності хворобливих проявів. Тому основною ознакою здоров'я є здатність до значної пристосованості організму до впливів різноманітних чинників зовнішнього середовища. Завдяки цьому здоровий організм може витримувати значні фізичні та психічні навантаження, не тільки пристосовуючись до дії екстремальних чинників зовнішнього середовища, але й повноцінно функціонувати в цих умовах» (Печенікова, 2011: 11).

О. А. Федько в одній зі змістовних статей на цю тему підкреслює той факт, що сучасні дослідники використовують понад 400 різноманітних визначень поняття «здоров'я», акцентує увагу на ціннісному значенні життя: «В ієрархії цінностей найвищий рейтинг займає така цінність, як життя. Людина і людське життя – за ними втрачають зміст всі інші цінності. Видатний німецький етолог, лауреат Нобелівської премії Конрад Лоренц писав про це: «Якщо ми заберемо з нашого життєвого досвіду емоційне почуття цінності – скажімо, цінності різних ступенів еволюції, – якщо для нас не будуть являти ніякої цінності людина, людське життя і людство загалом, то найдосконаліший апарат нашого інтелекту залишиться мертвою машиною без двигуна... Тільки відчуття цінності присвоює знак «плюс» чи «мінус» під час реакції на наше «категоричне самозаперечення» і перетворює його на імператив чи заборону». Узагальнюючи праці інших вчених, автор виокремлює шість головних характеристик здоров'я: «1. Нормальна функція організму на всіх рівнях його організації (органів, гістологічних, клітинних і генетичних структур, нормальний перебіг фізіологічних і біохімічних процесів, що сприяють індивідуальному виживанню й відтворенню). 2. Динамічна рівновага організму та його функцій з навколишнім середовищем. 3. Здатність до повноцінного виконання основних соціальних функцій, участь у соціальній діяльності та суспільно корисній праці. 4. Здатність організму пристосовуватися до постійно змінюваних умов у навколишньому середовищі, здатність підтримувати сталість внутрішнього середовища організму, забезпечуючи нормальну та різнобічну життєдіяльність і збереження живого початку в організмі. 5. Відсутність хвороби, хворобливих станів, хворобливих змін. 6. Повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя» (Федько, 2009).

На нашу думку, кожна з позицій має свої переваги й недоліки. Зокрема, нормальний рівень функціонування організму потребує диференціації норми й патології; динамічна рівновага із зовнішнім середовищем нагадує швидше літературний образ, ніж наукове визначення; виконання

основних соціальних функцій передбачає їх конкретизацію, а люди з особливими потребами часто є більш соціально значущими; здатність пристосовуватися до змінних зовнішніх умов – це властивість організму загалом; відсутність хвороби, так само як повне благополуччя, належить до бажаного, але майже нездійсненого. Достатньо згадати популярний серед лікарів тезис: «Немає людей здорових, є люди недостатньо обстежені».

Традиційно джерела проблеми можна знайти в народній культурі, яка репрезентує культуру, систему цінностей. Зауважимо, що порівняльна характеристика суті головних концептів у різних мовах дозволяє зробити висновок про їх дивовижну схожість і за формою, і за змістом. Наприклад, І. М. Наколонко в одній із своїх найкращих статей аналізує погляди щодо здорового способу життя в культурі українського народу в різні історичні періоди, досліджує взаємопов'язаність культури здоров'я із менталітетом. Автором доведено, що «концепт здоров'я є культурозалежним та зазнає динамічних змін протягом процесу історичного розвитку <...> з погляду культурології здоровий спосіб життя являє собою культурну традицію суспільства, яка водночас є механізмом соціокультурної адаптації людини до існування у певному природному та соціальному середовищі». Розгляд текстів медичних порадників дозволив автору зробити висновок, що «цілісний концепт здоров'я людини та умов його збереження є тісно пов'язаним із загальним контекстом культури та духовності даної епохи <...> Текстологічне дослідження корпусу народних приказок та прислів'їв за допомогою методів статистичного аналізу текстів (text-mining) прояснює традиційні, народні уявлення про здоров'я, які панували серед селянських мас українського суспільства кін. XVII – кін. XIX ст. <...> Аналіз дозволяє виокремити частоту згадок, рейтинг значущості слів у корпусі. Поняття загального значення – «вода», «людина», «хліб», «слово», «робота», «старість», «голова», «їсти», «життя» – усього 17,3% корпусу – є найбільш значущими. Кластер «здоров'я» має рейтинг 43 – 0,56% згадувань, отже, він належить до понять, важливість яких у корпусі паремій можна оцінити, як середню. Здоров'я є менше актуальним, ніж «робота» – рейтинг 8 (1,71%) та «їжа» – 11 (1,38%), та менше значущим, ніж «любов» – 21 (1,08%), але більше, ніж «щастя» – 58 (0,44%). Колокації (поєднання слів), до яких входять поняття «здоров'я», містять слова «щастя», «людина», «молодість», «старість», «багатство», «хвороба», та загалом за змістом є банальними: здоров'я – це не хвороба, здоров'я більше прита-

манне молодій людині, ніж літній, здоров'я є важливою передумовою щастя. Вони не дозволяють визначити інші змістовні акценти. Розгляд колокацій виявляє дві тематики паремій: здоров'я як духовний стан та здоров'я як передумову щастя в житті. Аналогічні за сенсом колокації утворюються зі словом «хвороба». «Хвороба» як протилежність здоров'я пов'язана з емоційно-духовним станом («Журба гірша за хворобу»); вона підкреслює самоцінність здоров'я («Здоровий хворому не вірить, а багатий – бідному») (Наколонко, 2016: 118–119). Водночас ми не можемо погодитися з висновком, що «здоровий спосіб життя та культура здорового життя у їх сучасному розумінні не існують для культури попередніх історичних епох».

В. М. Успенська в статті «Концепт “здоров'я” у різних галузях на шляху становлення предмету “Основи здоров'я”» доводить, що «категорія “здоров'я” розкривається через філософський, медичний, валеологічний, соціальний концепти. Здоров'я як філософську категорію підтверджують феноменологічний, онтологічний, діяльнісний, когнітивний, епістемологічний критерії. Процесуальний ланцюг функціонування феномену здоров'я забезпечується через формування, збереження, зміцнення, використання (споживання), відновлення та передачу фізичного, психічного, соціального та духовного його складників носіями різних рівнів із проявом через стан, явище, процес. Медичний концепт здоров'я, який формується також через галузі – особисту гігієну та санологію, базується на попередженні та лікуванні захворювань людини. Валеологічний концепт розкриває механізми здоров'я на різних рівнях. Соціальний концепт пов'язаний з розв'язанням проблеми збереження здоров'я населення як показника соціального розвитку країни» (Успенська, 2016).

С. Мартінек провела дослідження шляхом створення когнітивної дефініції за методикою, яку запропонував засновник Люблінської етнолінгвістичної школи професор Є. Бартмінський і яка «передбачає аналіз засобів вербалізації цієї концептосфери в українській мовній картині світу, текстового матеріалу та експлікацію корелятивних концептуальних структур у свідомості мовців» (Мартінек, 2019: 234). Авторка проаналізувала дефініцію лексеми «здоров'я» у тлумачних словниках староукраїнської та сучасної української мов, а також дані етимологічного, синонімічних, антонімічного та фразеологічного словників української мови і прийшла до висновку, що походження цього поняття надалі викликає диску-

сії (добре дерево, міцний, твердий, згода, дозвіл, правильний, не хворий, життя, корисний, неушкоджений) і цей перелік можна продовжити. Цікаво, що для кореня *здоров* фахівці називають понад 60 дериватів. Закономірною є увага до словника порівнянь (О. Левченко), в якому виокремлено шість предметних сфер: «1) свійські або домашні тварини: як бик, як бугай, як (робочий) віл, як кабан, як кицька навсидячки (ірон.), як кінь, як (нагайська) кобила, як корова, як мул; 2) дикі тварини: як ведмідь, як лось, як тур, також як риба; 3) артефакти різного типу: як дзвіниця, як горохова копиця, як лопата, як сарай, як хата, як шафа; 4) природні об'єкти / явища: як вода, як гора, як грім; 5) рослини: як бук (карпатський), як горіх, диня на морозі, як дуб, як огірок, як хрін, як часник тощо; 6) людина певної професії, що вимагає фізичної сили: мов катюга, як майстер різницький та ін.» (Мартінек, 2019: 240).

Доцільно було б провести порівняльну характеристику суті цього поняття серед представників різних культур, починаючи від етнолінгвістики.

Окрім теоретичних узагальнень, важливо дослідити, як ця проблема реалізується на практиці. Для вирішення проблеми ми звернулися до кандидатів і докторів медичних наук, які працюють у Тернопільському національному медичному універси-

теті імені І. Я. Горбачевського, як до експертів. Це важливо з декількох причин. По-перше, викладачі використовують концепт здоров'я в процесі навчання студентів і таким чином «тиражують» свою позицію. По-друге, важливе співвідношення теоретичних узагальнень, нормативних документів, рекомендацій Всесвітньої Організації Здоров'я і позиції практиків, що, до речі, може стати темою окремого дослідження. Відповіді респондентів були різноплановими: «Здоров'я – це найбільший скарб людини. Це стан органів та систем, за якого вони добре справляються зі своїми функціями та забезпечують повноцінне функціонування організму»; «це такий стан органів, систем та психіки людини, який дозволяє їй повноцінно функціонувати»; «це стан повного емоційного, психічного, фізичного благополуччя»; «стан організму, за якого усі системи організму у повному обсязі виконують свої функції, в тому числі психічну, імунну та фізичну, а також соціальна інтегрованість індивідуума»; «це цілісний багатовимірний динамічний стан, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального й екологічного середовища і дозволяє людині в різному ступені здійснювати її біологічні та соціальні функції; процес збереження і розвитку фізіологічних властивостей, потенцій психічних і соці-

Таблиця 1

Визначення поняття «здоров'я» вченими

Структура поняття \ Вчені	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Найбільший скарб людини		+										
Стан органів і систем, за якого вони добре виконують свої функції		+					+					
Стан органів і систем при якому забезпечується повноцінне функціонування організму		+	+			+						
Стан повного емоційного, психічного, фізичного благополуччя, рівноваги	+			+	+		+	+	+	+	+	
Соціальна інтегрованість індивіда						+						
Цілісний багатовимірний динамічний стан, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального й екологічного середовища									+			
Стан, який дозволяє людині в різному ступені здійснювати її біологічні та соціальні функції									+			
Процес збереження і розвитку фізіологічних властивостей, потенцій									+			
Процес максимальної тривалості життя за оптимальної працездатності й соціальної активності									+			
Відсутність хвороб і дефектів												+

альних; процес максимальної тривалості життя за оптимальної працездатності й соціальної активності».

Для більшої наочності і поглибленого розуміння проблеми використаємо порівняльну таблицю, яка віддавна використовується в науковій школі професора А. Вихруща. Результати виявилися доволі цікавими.

Як видно з різнопланових, цікавих відповідей, тема статті має не лише теоретичне, але й практичне значення. Зараз вивчається думка студентів з України, а також студентів-іноземців, які обрали медичні спеціальності. Підкреслимо також важливість розуміння концептів здоров'я і хвороби для різноманітних нормативних документів, які регламентують роботу з людьми з особливими потребами. Адже на цей час, наприклад, законодавство Польщі до категорій таких людей відносить осіб з надмірною активністю (ADHD), надмірною вагою, аутистів.

Висновки. Важливо проводити експертну оцінку нормативних документів, які визначають стратегію збереження здоров'я населення. Наприклад, 30 листопада 2016 р. уряд України схвалив Концепцію розвитку системи громадського здоров'я. У цьому документі підкреслюється, що здоров'я населення є однією з найбільших цін-

ностей, необхідною умовою для соціально-економічного розвитку країни. Створення оптимальних умов для реалізації потенціалу кожної особи впродовж всього життя, досягнення європейських стандартів якості життя та благополуччя населення є одним із основних завдань. Збереження здоров'я та забезпечення повноцінного життя людей є одними з найважливіших цілей світової спільноти, відбитих у засадах європейської політики «Здоров'я – 2020». Особливої актуальності набуває компаративістичне вивчення досвіду різних країн для примноження здоров'я як цінності на особистісному, родинному, суспільному, державному рівні.

Дослідження суті концепту здоров'я підтверджує значущість міжпредметних зв'язків. Порушення вимог логіки приводить до хаотичного нагромадження інформації у визначеннях, що пізніше може обумовити неточності у висновках. Своєрідна «замкнутість» у філологічних чи філософських аспектах збіднює сутність системи базових понять, відгороджує їх від потреб практики. Коли йдеться про систему цінностей та проблеми, важливі для широкого загалу, доцільно вивчити думку експертного середовища, представників різних наук, що збагатить і теорію, і практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедичний словник класичних мов / Л. Л. Звонська, Н. В. Корольова, О. В. Лазер-Паньків та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 552 с.
2. Концепт. Вікіпедія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%B%D1%82> (дата звернення 12.07.2020 р.).
3. Кукушкін В. В. Проблема моделювання концептів (на матеріалі концепту celebrity / знаменитість. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. 2015. Вип. 4. С. 92–96.
4. Лисенко Л. В. Лінгвокультурні концепти arbeit, sparsamkeit і geld як медіатори ментальної ідентичності німців. *Мова і культура*. 2019. Вип. 22. Т. IV. С. 208–213.
5. Мартінек С. Концептосфера здоров'я в українській мовній картині світу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 70. С. 234–247.
6. Метельова Т. Культурні цінності. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Абрис, 2002. С. 316.
7. Наколонко І. М. Концепт здоров'я та здорового способу життя у культурі й ментальності українців доіндустріального аграрного суспільства. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2016. Вип. 11. С. 112–125.
8. Переломова О. С. Філософсько-світоглядні аспекти лінгвістичного виміру концепту «самотність». *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 50. С. 63–70.
9. Печенікова Л. М. Концепт здоров'я в системі мови (на матеріалі українських фразеологізмів). *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2011. Вип. 31. С. 10–13.
10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
11. Собора Ю. Б. Сприйняття концептів «життя», «смерть» в українських та чеських пареміях. *Мова і культура*. 2019. Вип. 22. Т. IV. С. 227–233.
12. Успенська В. М. Концепт «здоров'я» у різних галузях на шляху становлення предмета «*Основи здоров'я*». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Валеологія: сучасність і майбутнє*. 2016. Т. 20. С. 125–132.
13. Федько О. А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009. № 4. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76>
14. Філософський енциклопедичний словник / Гол. редкол. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 740 с.

REFERENCES

1. Entsyklopedychnyi slovnyk klasychnykh mov [Encyclopedic dictionary of classical languages] / L. L. Zvonska, N. V. Korolova, O. V. Lazer-Pankiv ta in. K.: VPTs «Kyivskiy universytet», 2017. 552 p. [in Ukrainian].
2. Kontsept [Concept]. Wikipedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82>, (data zvernennia 12.07.2020 r.) [in Ukrainian].
3. Kukushkin V. V. Problema modeliuвання kontseptiv (na materialy kontseptu celebrity / znamenytist [The problem of modeling concepts (based on the concept of celebrity / celebrity)]. Scientific Bulletin of the Ivan Franko State Pedagogical University. Series “Philological Sciences”. Linguistics, 2015, issue 4, pp. 92–96 [in Ukrainian].
4. Lysenko L. V. Linhvokulturni kontsepty arbeit, sparsamkeit i geld yak mediatory mentalnoi identychnosti nimtsiv [Linguo-cultural concepts arbeit, sparsamkeit i geld as mediators of German mental identity]. Language and culture, 2019, issue 22, vol. IV, pp. 208–213. [in Ukrainian].
5. Martinek S. Kontseptosfera zdorovia v ukrainiskii movnii kartyni svitu [The conceptual sphere of health in the Ukrainian language picture of the world]. Bulletin of Lviv University. The series is philological, 2019, issue 70, pp. 234–247. [in Ukrainian].
6. Metelova T. Kulturni tsinnosti [Cultural values]. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv: Abrys, 2002. P. 316. [in Ukrainian].
7. Nakolonko I. M. Kontsept zdorovia ta zdorovoho sposobu zhyttia u kulturi y mentalnosti ukraintsiv doindustrialnogo ahrarnoho suspilstva [The concept of health and healthy lifestyle in the culture and mentality of Ukrainians in pre-industrial agricultural society]. Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, culturology, sociology, 2016, issue. 11, pp. 112–125 [in Ukrainian].
8. Perelomova O. S. Filosofsko-svitohliadni aspekty linhvistychnoho vymiru kontseptu “samotnist” [Philosophical and ideological aspects of the linguistic dimension of the concept of “loneliness”]. Humanitarian Bulletin ZDIA, 2012, nr. 50, pp. 63–70. [in Ukrainian].
9. Pechenikova L. M. Kontsept zdorovia v systemi movy (na materialy ukrainskykh frazeolohizmiv) [The concept of health in the language system (based on Ukrainian phraseology)]. Linguistic research: Coll. Science. works of KhNPU named after H. Scovoroda, 2011, issue 31, pp. 10–13. [in Ukrainian].
10. Prykhodko A. M. Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvniy paradyhmi linhvistyky [Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]. Zaporizhzhia : Premier, 2008. 332 p. [in Ukrainian].
11. Sobora Yu. B. Spryiniattia kontseptiv “zhyttia”, “smert” v ukrainskykh ta cheskykh paremiakh [Perception of the concepts of “life”, “death” in the Ukrainian and Czech paremiakh]. Language and culture, 2019, issue 22, vol. IV, pp. 227–233 [in Ukrainian].
12. Uspenska V. M. Kontsept “zdorovia” u riznykh haluziakh na shliakhu stanovlennia predmeta “Osnovy zdorovia [The concept of “health” in various fields on the way to the formation of the subject “Fundamentals of Health]. Bulletin of V. N. Karamzin Kharkiv National University. Series: Valeology : present and future, 2016, vol. 20, pp. 125–132 [in Ukrainian].
13. Fedko O. A. Bahatoaspektivist poniattia zdorovia u suchasniy naukovi dumtsi [The multifaceted concept of health in modern scientific thought]. Public administration: improvement and development, 2009, nr. 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76> [in Ukrainian].
14. Shynkaruk V. (ed.). Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv : Abrys, 2002. 740 p. [in Ukrainian].